

ΣΥΝΑΞΗ

ΕΠΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΣΠΕΔΗΣ ΓΥΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Φθινόπωρο 2016

ΣΥΝΑΞΗ

ΕΠΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΣΠΕΔΗΣ ΓΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ 139 ΙΟΥΛΙΟΣ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2016 8,00€

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ	3
ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΡΑΣ	
«Μία ζῶσα ἐπισκοπή γιὰ τὴ λατρεία ἑνὸς ζῶντος Θεοῦ»	4
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΟΡΑΣ	
Διαλογικὴ ἐπικαιροποίηση τῆς χριστιανικῆς παράδοσης καὶ συστηματικῆς θεολογίας	24
ΜΥΡΤΩ ΘΕΟΧΑΡΟΥΣ	
Προσφυγικὸ ἄσυλο: Ὁ «ἀπειθῆς» νόμος τοῦ Δευτερονομίου	40
ANNA-MARIA ΠΑΠΑΔΑΚΗ	
«Τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου...»	51
ΧΡΥΣΑ ΝΙΚΟΛΑΚΗ	
Γιάννης Ρίτσος: ἕνας ἀριστερὸς ποιητὴς μὲ ὀρθόδοξη συνείδηση	61
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΜΠΑΡΛΟΣ - ΒΑΣΩ ΓΩΓΟΥ	
Ἡ συνάντησή μὲ τὸν διαφορετικὸ «ἄλλο»	69
ΙΩΣΗΦ ΡΟΗΑΙΔΗΣ	
Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος: Πῶς ἡ βυζαντινὴ κληρονομία βιώνεται ὡς εἰκονικὴ πραγματικότητα	78
Τὸ μήνυμα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου	85

Ἀναγνώσεις

ΤΖΕΦΡΥ ΜΠΟΛΑΝΤΟΥΙΝ, ΝΙΚΟΣ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ	90
Διάλογος μὲ τοὺς ἀναγνώστες	97
Τὸ Βιβλίό	103
Οἱ συνεργάτες τοῦ 139ου τεύχους	110

Διαλογικὴ ἐπικαιροποίηση τῆς χριστιανικῆς παράδοσης καὶ συστηματικὴ θεολογία

Σὲ ἐποχὴ ραγδαίων ἱστορικῶν, οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐξελίξεων ὅπως ἡ δική μας, τὸ ζήτημα τῆς παιδείας ἐν γένει –καὶ μάλιστα τῆς παιδείας στὴ διάδρασή της μὲ τὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι– εἶναι πελώριο, πολυδιάστατο καὶ πάντοτε κρίσιμο. Δὲν εἶμαι ἀσφαλῶς ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος γιὰ νὰ μιλήσω γιὰ τὴν παιδεία ἐν γένει. Σκέφτηκα ὅμως νὰ προβληματιστῶ σήμερα μαζί σας ἐπάνω σὲ ἓνα σημαντικό καὶ ἐπίκαιρο θέμα τῆς θεολογικῆς εἰδικὰ παιδείας τὴν ὁποία ὑπηρετῶ στὸ μέτρο τῶν δυνάμεών μου: στὴν ἐρμηνευτικὴ διάδραση μεταξὺ χριστιανικῆς θεολογίας καὶ ἀνθρώπινων Πολιτισμῶν μέσα στὴν ἱστορία. Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀναφερθῶ στὶς μεθοδολογικὲς προϋποθέσεις καὶ τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο μιᾶς θεολογικῆς προσέγγισης –καὶ θεώρησης– τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν Πολιτισμῶν στὴ Θεολογία καὶ τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ ἄποψη τὸ κατὰ δύναμιν ὀρθόδοξα χριστιανικῆ¹.

Τὸ μεθοδολογικὸ αὐτὸ προλεγόμενο στὴ θεολογικὴ θεώρηση τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν σχέσεων τῆς Θεολογίας μὲ τὸν Πολιτισμὸ ὀριοθετεῖται καὶ ἐγγράφεται κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῶν διακεκριμένων σχέσεων μεταξὺ «Ἐκκλησίας» καὶ «Κόσμου» στὴν Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

1. Εἰσαγωγή στὴν προβληματικὴ «Ἐκκλησίας-Κόσμου»

Οἱ σχέσεις «Ἐκκλησίας» καὶ «Κόσμου» στὴν Ἱστορία ὑπονοοῦν ἀμοιβαία διάκριση, συνεχῆ διάλογο καὶ ἀμφίδρομη διάδραση σὲ ἓνα πολυεπίπεδο γίγνεσθαι: σὲ ἓνα ἱστορικὸ γίγνεσθαι ἐντὸς τῶν Πολιτισμῶν

---

1. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ κείμενο τοῦ γράφοντος τὸ «ὀρθόδοξα» χριστιανικὴ δὲν ἔχει οὔτε ἀπλὰ ὀμολογιακὸ οὔτε ἄμεσα πολιτισμικὸ χαρακτήρα. Ἀναφέρεται καὶ νοηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴ μυστηριακὴ καθολικότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐν Χριστῷ –καὶ εἰς Χριστόν– Ἐκκλησίας.

(ἀπὸ πλευρᾶς «Κόσμου») καὶ ταυτόχρονα σὲ ἓνα μυστηριακὸ γίγνεσθαι ἐντὸς τῆς ἱστορίας (ἀπὸ πλευρᾶς «Ἐκκλησίας»). Ὅπως καταλαβαίνετε, μιλώντας γιὰ «πολυεπίπεδο» γίγνεσθαι, ἀναφέρομαι σὲ δύο πράγματα ἀφετηριακὰ διαφορετικὰ ἀν καὶ διαπλεκόμενα: ἀφενὸς στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι τῶν Πολιτισμῶν καὶ ἀφετέρου στὸ μυστηριακὸ γίγνεσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν, σὲ ἓνα processus ποῦ κινεῖται –σὲ σχέση μετὸν Χριστοῦ– μεταξύ παραμόρφωσης καὶ μεταμόρφωσης τοῦ Κόσμου².

Ἀπώτερος στόχος τοῦ κειμένου μου –ἀπὸ τῆ θέσης μιᾶς χριστιανικᾶ ὀρθόδοξης θεολογίας– εἶναι νὰ παροτρύνω τοὺς ἀναγνώστες ὥστε νὰ προβληματιστοῦμε ὅλοι μας βαθύτερα γιὰ τὸ νόημα τοῦ «ἐλληνισμοῦ τῶν Πατέρων», τοῦ «Πατερικοῦ ἤθους» καὶ τῆς περίφημης «ἐπιστροφῆς στοὺς Πατέρες» στὴν προοπτικὴ τῆς «σαρκωτικῆς λογικῆς» τῶν Πολιτισμῶν στὴν Ἐκκλησία: μιᾶς «ἐπίκαιρης» (βλ. «καιρός») «πολιτισμικῆς ἐνσάρκωσης» (inculturation) καὶ μαρτυρίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ «τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένον» (Ἐφ. 1,23) στὰ σημερινὰ δεδομένα τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ.

1. Δὲν θὰ σταθῶ ιδιαίτερα στὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου «Πολιτισμός». Θὰ ἀρκεστῶ νὰ ἀναφέρω πὼς «ὁ πολιτισμὸς γενικὰ ἀποτελεῖ μιὰ νίκη τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὶς σκοτεινὲς πλευρὲς τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς κοινωνίας, μιὰ ὑπέρβαση τῆς ἀπλῆς, βιολογικῆς ὑποστάσεώς του». Πρόκειται –ὅπως θαυμάσια ἀναφέρει σχετικὰ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας κ.κ. Ἀναστάσιος (Γιαννουλάτος)– γιὰ ἐνσυνείδητη ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσδιορίσει καὶ νὰ ρυθμίσει τὴ ζωὴ του καὶ τὸν φυσικὸ της περίγυρο, ἢ σύμφωνα με μιὰν ἄλλη, πιὸ πυκνὴ διατύπωση, ποῦ ὀφείλουμε στὸν Max Weber, πρόκειται γιὰ «διάφορες κατὰ βαθμὸ καὶ τρόπο πραγματώσεις τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων».

Δὲν θὰ σταθῶ ἐπίσης οὔτε στὴ «θρησκεία». Εἶναι γνωστὸς σὲ ὅλους μας ὁ ὅρος «θρησκεία» καθὼς καὶ ἡ σύστοιχη ἐπιστῆμη ποῦ ἀποκαλοῦμε θρησκειολογία. Στὴν Ἑλλάδα μάλιστα εὐτυχῆσαμε νὰ ἔχουμε μεγάλους δασκάλους, θεράποντες τῆς ἀνθρωπιστικῆς αὐτῆς ἐπιστῆμης –ὅπως ἄλλωστε καὶ τῆς φιλοσοφίας– μάλιστα δὲ στὰ πλαίσια τῶν θεολογικῶν μας σχολῶν.

Παρόλη τὴν ἀδιαμφισβήτητη σπουδαιότητά τους καὶ εἰδικὰ τὴ συμβολὴ τους στὴ χριστιανικὴ θεολογία, τόσο ἡ πολιτισμολογικὴ προσέγγιση τῆς προβληματικῆς Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτισμὸς ἢ ἀκριδέστερα Ἐκκλησία καὶ Πολιτισμὸς ὅσο καὶ ἡ ἀντίστοιχη θρησκειολογικὴ προσέγγι-

2. Ἡ παραπάνω διάκριση τῶν ἐπιπέδων μεταξύ «ἱστορικοῦ» (γίγνεσθαι τῶν Πολιτισμῶν) καὶ «μυστηριακοῦ» (γίγνεσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν) εἶναι ὄχι ἀπλῶς ὀντολογικῆς ἀλλὰ θεολογικῆς φύσεως, προϋποθέτει τὴν ἔννοια τῆς ἀποκάλυψης καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ μυστηρίου (Κολ. 1, 24 κ.έ.) καθὼς καὶ τὸ ἀπερίστατο τοῦ «μυστηριακοῦ» σὲ καθαρὰ ἱστορικὰ καὶ πολιτισμικὰ πλαίσια καὶ πραγματικότητες. Ἀνῆκει, θὰ λέγαμε, στὴν ἴδια τὴν ἐπιστημολογία τῆς βιβλικο-χριστιανικῆς θεολογίας.

ση τῆς προβληματικῆς αὐτῆς δὲν ἀρκοῦν οὔτε προσφέρονται, φρονῶ ταπεινά, γιὰ νὰ ὀρίσουν τίς θεμελιώδεις συντεταγμένες μιᾶς θεολογίας τοῦ Πολιτισμοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Ἡ σχέση Χριστιανισμοῦ καὶ Πολιτισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ κατάλληλα ξεκινώντας οὔτε ἀπὸ τὸν «Πολιτισμὸ» ὡς πολιτισμὸ, οὔτε ἀπὸ τὴ «Θρησκεία» ὡς θρησκεία ἀλλὰ ἀπὸ κάπου ἄλλου, ἀπὸ τίς βιβλικές κατηγορίες σκέψης τῆς «ἐκκλησίας» καὶ τοῦ «μυστηρίου». Γιὰ τὸ «μυστήριον» εἰδικὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ φέρουμε στὸ νοῦ μας τὰ λατρευτικὰ μυστήρια τῆς ὑστερης ἀρχαιότητος, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀντιλαμβανόμαστε μὲ τὴν παύλεια κυρίως σημασία τοῦ ὄρου σὰν κεκρυμμένη, μυστικὴ πραγματικότητα μὲ βάση τὴν ἀπόφαση τοῦ βιβλικοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀποκάλυψή τῆς διαμέσου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (θεία οἰκονομία).

2. Θυμᾶμαι πάντα πὼς ὁ μακαριστὸς π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ ἔλεγε ἐπιγραμματικὰ ὅτι ὁ ὄρος «χριστιανισμὸς» δὲν ὑποδηλώνει «θρησκεία» (θρησκειολογικὴ κατηγορία) ἀλλὰ «ἐκκλησία» (βιβλικὴ κατηγορία) καὶ ἀκριβέστερα «σῶμα τοῦ Χριστοῦ» (μυστηριολογικὴ κατηγορία). Σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν προοπτικὴ τιθέμενος (πόθεν ὀμιλεῖτε;) πλειοδοτῶ σήμερα – συγχωρῆστε μου τὴν ἔκφραση – γιὰ μία «ἐκκλησιακὴ» θεώρηση (ecclesial), καὶ μάλιστα «μυστηριακὴ» (sacramental) τοῦ Πολιτισμοῦ ἀπὸ πλευρᾶς ὀρθόδοξης θεολογίας. Πὼς ὅμως, ἐπὶ τῇ βάσει τίνος παραδείγματος καὶ σὲ ποιά προοπτικὴ μπορεῖ ὁ Πολιτισμὸς νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴ θεολογία «ἐκκλησιακὰ» καὶ «μυστηριακὰ»; Ἀπερίφραστα ἀπαντῶ: ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «Χριστολογικοῦ παραδείγματος», τοῦ παραδείγματος τῆς ἁγιοπνευματικῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου στὴν ἱστορία τοῦ Χριστοῦ. Μιὰ θεολογικὴ θεώρηση τοῦ Πολιτισμοῦ, γιὰ νὰ εἶναι συνεπὴς πρὸς τὴν χριστιανικὴ προοπτικὴ τῆς, δηλαδὴ ἐκκλησιακὴ καὶ μυστηριακὴ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀκραιφνῶς Χριστοκεντρικὴ. Τὸ ἀρχικὸ δίπολο «Ἐκκλησία καὶ Πολιτισμὸς» συμπυκνοῦται θεολογικὰ στὸ ζεῦγος «Χριστὸς καὶ Πολιτισμὸς»; καὶ συμπυκνοῦται μὲ ἄξονα τὸ χριστιανικὸ Εὐαγγέλιο σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ «ὄλου Χριστοῦ» (totus Christus).

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού κάποιος δέχεται ὅτι «Χριστιανισμὸς» σημαίνει «Ἐκκλησία» τότε ἡ «θεολογικὴ» θεώρηση τοῦ Πολιτισμοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ σημαίνει τὴν «ἐκκλησιακὴ» (ecclesial) θεώρησή του ἢ ὁποία εἶναι «Χριστοκεντρικὰ μυστηριακὴ»: θεώρηση μὲ μυστηριολογικὸ περιεχόμενο στὴν ἱστορία, σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν εὐχαριστιακὴ μετοχὴ στὸ σῶμα Του. Στὴν παρούσα λοιπὸν συνάφεια, θεολογικὴ θεώρηση δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει οὔτε ἀπλὰ μιὰ θρησκειολογικὴ θεώρηση (σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴν θεωρία καὶ ἱστορία τῶν θρησκειῶν), οὔτε ἐπίσης μιὰ θρησκειοφιλοσοφικὴ θεώρηση (σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴν ἱστορία τῶν ιδεῶν), ἀλλὰ κάτι ἐντελῶς διαφοροετικὸ, μιὰ θεώρηση ἄλλης τάξεως: τῆς τάξεως τοῦ ἐσχατολογικοῦ καινισμού τῆς ἱστορίας – ἐν Χριστῷ, τῷ Πνεύματι, πρὸς τὸν Πατέρα. Νὰ σημαίνει δηλαδὴ μιὰ λειτουργικὴ καὶ

εὐχαριστιακὴ ἀντίληψη καὶ θεώρηση τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν Πολιτισμῶν «ἐν ἐξόδῳ», «καθοδόν», σὲ πασχάλια σταυραναστάσιμη κίνηση καὶ πορεία πρὸς τὸν Πατέρα.

3. Πρὶν προχωρήσω παρακάτω, θὰ ἤθελα παρενθετικὰ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχή σας σὲ ἓνα σημεῖο σχετικὰ μὲ τὸ δίπολο Ἐκκλησία-Πολιτισμὸς καὶ τῆ θεολογικὴ του προσέγγιση: Τὸ ζητούμενο ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου θεολογίας εἶναι ἡ διάκριση Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου, Ὁρθοδοξίας καὶ Πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ὄχι ἡ διάσταση οὔτε ὁ χωρισμὸς τους ὁ ὁποῖος εἶναι ἀδύνατος τοῖς πράγμασι (ἂν μὴ τι ἄλλο λόγω διὰδρασης). Τὸ ζητούμενο λοιπὸν εἶναι ἡ διάκριση Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου πρὸς ἀποφυγὴ σύγχυσης ἐπιπέδων.

Ἄν ἐστιάσουμε προσεκτικὰ τὸ βλέμμα μας στὴ διάκριση καὶ σχέση Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου, στὴ μυστηριολογικὰ διακεκριμένη σχέση τους, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο τῆς θεολογίας τοῦ Πολιτισμοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου καὶ οἱ θεμελιώδεις ἄξονες τῆς ἐκκλησιολογικῆς θεώρησης τοῦ Πολιτισμοῦ, ὅπως ὑποστηρίζω, θὰ ἀναδυθοῦν ἀβίαστα καὶ μὲ προφάνεια ἀπὸ μόνα τους.

Ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνομαι στὴν προοπτικὴ τοῦ «ἐκχριστιανισμένου ἑλληνισμοῦ» τῶν Πατέρων (Φλωρόφσκυ)³, ἡ σχέση «κηρύγματος» (τῆς ἐν Χριστῷ Βασιλείας) καὶ πολιτισμοῦ (τῆς ἱστορίας) στὴ θεολογία (ἐν Ἐκκλησίᾳ)⁴, δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὰ προσθετικὴ, οὔτε συμμετρικὴ, οὔτε ἱστοριοκεντρικὴ (ἐπιλεκτικὴ καὶ ἐξελικτικὴ). Πρόκειται γιὰ σχέση πολὺ πιὸ σύμπλοκη (προφητικὴ-κριτικὴ) καὶ γιὰ σχέση σὲ βάθος (ἐσχολογικὸ) ποὺ σημαίνει στὸ «νῦν τῆς χάριτος καὶ σωτηρίας» (τὸ εὐχαριστιακὸ)· σχέση «μυστηριακὴ», ἀναφερόμενη στὸ «μέγα» κατὰ τὸν Ἀπόστολο «μυστήριον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας» (Ἐφ. 5,32). Πῶς νὰ γίνῃ διαφορετικὰ, ἀφοῦ τὰ νήματα τῆς ἱστορίας τὰ κινεῖ –τελικά– ἡ Βασιλεία· ἀφοῦ τὸ «μυστήριον συνέργειας» τῆς ἐλευθερίας μας μὲ τὸ «Πνεῦμα τῆς Βασιλείας» (τὸν «Παράκλητο») μᾶς τοποθετεῖ ὄχι ἐπέκεινα τῆς Βασιλείας ἀλλὰ ἐνθάδε (πλὴν ὡς «μυστήριον»), ὄχι ἐπέκεινα τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἐντὸς αὐτῆς (πλὴν ὡς «μυστήριον»). Ἡ σχέση ἱστορίας καὶ Ἑσχάτων («πολιτισμοῦ» καὶ «κηρύγματος») δὲν λειτουργεῖται στὴν Εὐχαριστία (ἐν Ἐκκλησίᾳ) ὡς συμμετρικὴ καὶ ἐξελικτικὴ σχέση ἀλλὰ ὡς ἀσύμμετρα διαλεκτικὴ σχέση (ἐν Χριστῷ τῷ Πνεύματι): σχέση συνέργειας στὸ εὐχαριστιακὸ νῦν τῆς χάριτος, σχέση ἀγιοπνευματικῆς κίνησης ἀπὸ τὰ Ἑσχάτα στὸ παρὸν τῆς ἱστορίας (καὶ τοῦ πολιτισμοῦ) καὶ μετα-

3. Ὁ ἐκχριστιανισμένος ἑλληνισμὸς ἐννοεῖται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν «ἐξελληνισμένο χριστιανισμό» τῶν αἰρετικῶν (γνωστικῶν) ἀλλὰ καὶ σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς ἓνα «ἥλια ἐξελληνισμένο χριστιανισμό» θεολόγων (πλατωνιζόντων).

4. Διότι ἀκριβῶς στὸν τρόπο σχέσης «κηρύγματος» καὶ πολιτισμοῦ παίζεται τόσο ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοῦ φιλοσοφοῦντος ἑλληνικοῦ «λόγου» (ἐκχριστιανισμὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ) ὅσο καὶ ἡ ἀντιστροφή του, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ σαρκωμένου ἀγιοπνευματικὰ «Χριστοῦ» (ἐξελληνισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ).

μορφωτική ανάδραση, κενωτική, όχι αποθεωτική, της ιστορίας (και του πολιτισμού) προς τὰ Ἔσχατα.

Δὲν ὑποτιμῶ καθόλου τὴν οὐσιαστικὴ συνέργεια καὶ συμβολή, στὴν Ἐκκλησία, τοῦ ἀνθρώπινου «λόγου» (τῶν κατὰ κόσμον ἐπιστημῶν καὶ μάλιστα τῆς φιλοσοφίας, τῆς φαινομενολογίας εἰδικότερα), τουναντίον μάλιστα, δεδομένης καταρχὴν τῆς ἀνάληψης ἀπὸ τὸν ἐν Χριστῷ τριαδικὸ Θεὸ καθε ἀνθρώπινης πραγματικότητας (στὸν Χριστό). Ἀλλὰ ταυτόχρονα ἀδυνατῶ νὰ παραγνωρίσω τὴν κείρια σημασία τοῦ «τρόπου» τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων στὸν σαρκωμένο Χριστό, τοῦ ἁγιοπνευματικοῦ καὶ ἐπ' ἐσχάτοις «τρόπου» σάρκωσης τῆς «ἀλήθειας» ἀνθρώπων καὶ ιστορίας, κόσμων καὶ Βασιλείας· καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία τοῦ «τρόπου» διαπλοκῆς καὶ Χριστοποίησης – τῶν κτιστῶν καὶ ιστορικῶν «λόγων» τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν ἄκτιστο καὶ χάριτι σαρκωμένο ἐπ' ἐσχάτοις «Χριστό» – τοῦ λειτουργικοῦ ἐν εὐχαριστία «τρόπου», μὲ στόχο τὴν ἐκκλησιαστικὴ θεολογία. Πρόκειται γιὰ συνεργειακὴ κατὰ Χριστὸν «διαπλοκὴ λόγων» (περὶ «ἱστορίας», «εἶναι» καὶ «ἀλήθειας»), γιὰ ἐν εὐχαριστία «διακεκριμένη διαπλοκὴ» (ἐλεύθερη καὶ ἀγαπητικὴ), ὄχι γιὰ κατὰ κόσμον «συγκεχυμένη διαπλοκὴ» (καταναγκαστικὴ καὶ ἀμοιβαῖα ἐξουσιαστικὴ), γιὰ μία ἐν εὐχαριστία καὶ πρὸς τὰ ἔσχατα «ἁγιοπνευματικὴ διαπλοκὴ».

Γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία, καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἑλληνοπατερικὴ ἡθους καὶ προοπτικῆς ἐκκλησιαστικὴ, ἢ «προσωπολογία», ὡς λόγος περὶ «προσώπου» (σωτηριολογικὸς, ὄντολογικὸς καὶ ἐσχατολογικὸς), δὲν μπορεῖ – γιὰ λόγους ἐρμηνευτικῆς συνέπειας καταρχάς πρὸς τὸ «ἦθος» καὶ τὴν «προοπτικὴ» τῶν Πατέρων – παρὰ νὰ θεωρεῖται μὲ τρόπο εὐχαριστιακὸ μέσα ἀπὸ τὸ γενικότερο πλαίσιο «χριστοειδοῦς συνέργειας» (ἐρμηνευτικῆς διαπλοκῆς καὶ ὄχι προσθετικῆς μίξης) τῆς βιβλικῆς σωτηριολογικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἱστορία, τὴν προφητεία καὶ τὴν ἀποκαλυπτικὴ (τέλος τῆς ἱστορίας) μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἑλληνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση, τὸν κόσμο καὶ τὸ μυστήριο (νόημα τῶν πραγμάτων).

Αὕτῃ ἢ ἑλληνοπατερικὸ ἡθους «διαπλοκὴ» βιβλικῆς ἀποκάλυψης (σαρκωμένου Χριστοῦ) καὶ ἑλληνικοῦ πνεύματος (φιλοσοφοῦντος λόγου), ἂν καὶ ἐνδογενῶς ἐκκλησιαστικὴ (θεολογικὴ καὶ προφητικὴ), φύσει (ἐν ἀγίῳ Πνεύματι) καὶ θέσει στοὺς (κατὰ καὶ εἰς Χριστὸν) Πατέρες τῆς «Ἐκκλησίας» τοῦ Χριστοῦ καταρχάς (ὄχι ἀπλὰ τῆς «ἑλληνορθοδοξίας» ἡμῶν τῶν ἀπογόνων), ἔχει ἀσφαλῶς καὶ εὐρύτερες πνευματικὲς προεκτάσεις (φιλοσοφικὲς καὶ πολιτισμικὲς). Ὡς μυστηριακὴ, ἢ διαπλοκὴ – «ὄντολογία» (εὐχαριστίας), «θεολογία» (ἀλήθειας) καὶ «ἱστορία» (οἰκονομίας) στὴν Ἐκκλησία (σῶμα Χριστοῦ καὶ εἰκόνα τῆς Βασιλείας μέσα ἀπὸ τὴν λειτουργούμενη ἐμπειρία ἀγάπης, πίστεως καὶ ἐλπίδας) –, δὲν στερεῖται ἀσφαλῶς ἱστορικῆς σημασίας γιὰ τὸν ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ περιρρέοντα πολιτισμὸ: τὸν εὐρύτερα εὐρωπαϊκὸ (σήμερα), καὶ τὸν δικὸ μας νεοελληνικὸ (ἔδῳ καὶ τῶρα).

2. «Διαλογική επικαιροποίηση» και οργανική σχέση πίστης και πολιτισμοῦ στη θεολογία

Ἀπὸ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἡ πίστη καὶ τὸ βίωμα τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχει στὴν ἱστορία ὡς «Παράδοση», ὡς μεταϊστορικό ἀλλὰ καὶ ἱστορικό μέγεθος. Ἔτσι στὸ ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ σήμερα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας γίνεται προσπάθεια «διαλογικῆς επικαιροποίησης» αὐτῆς τῆς Παράδοσης· φέρνουμε δηλαδή τὴν Παράδοση, τὴν ἀποστολικὴν πρῶτιστα, σὲ διάλογο μὲ τὸν σύγχρονο πολιτισμό, ἔτσι ὥστε ἡ κήρυξη τοῦ Εὐαγγελίου νὰ στοχεύει ἄμεσα στοὺς σημερινούς ἀποδέκτες τῆς σημερινῆς κατάστασης τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου καὶ νὰ βρῖσκεται σὲ σχέση μὲ τὰ πραγματικά ἐρωτήματα καὶ πολλὰ φορὲς ἀδιέξοδα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Ὅταν μιλάμε γιὰ «Παράδοση» ἀναφερόμαστε ἄμεσα στὴν ἱστορικὰ δεδομένη δογματικὴ, λειτουργικὴ καὶ ἀσκητικὴ παράδοση, τὴ θεολογικὴ πρῶτιστα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἔμμεσα καὶ στὰ λοιπὰ ἐκκλησιοπολιτισμικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἱστορικῆς Ὁρθοδοξίας. Σὲ μιὰ ἐποχὴ μετα-ἀποστολικὴ καὶ μετα-πατερικὴ ὅπως ἡ δική μας, ἡ (μετα)νεωτερικὴ, μὲ μνήμη Χριστοῦ πρῶτιστα καὶ μὲ γνώμονα τὸ ἀποστολικὸ εὐαγγέλιό Του ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ὁρθοδοξία, ὅλοι μας καὶ ὁ καθένας, μὲ τὸ χάρισμα καὶ ἀπὸ τὴ θέση στὴν ὁποία βρισκόμαστε στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Κοινωνία, στὸν Κόσμο, καλούμαστε σὲ ἐγρήγορη. Καλούμαστε νὰ τοποθετηθοῦμε ὑπεύθυνα καὶ δημιουργικὰ ἀπέναντι σὲ σημερινὰ ἐπιτακτικὰ ἐρωτήματα καὶ προβλήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὴν τεχνολογικὴ ἐξέλιξη καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν – καὶ μάλιστα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τίς ὁποῖες ὀφείλουμε νὰ διαλεγόμαστε στενά. Τὸ καθήκον μας αὐτὸ συνεπάγεται ἀσφαλῶς μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια «μαρτυρίας» καί, ἂν θέλετε, «ἀπολογητικῆς» μὲ τὴν εὐγενῆ σημασία τοῦ ὅρου ποὺ σημαίνει «διδόναι λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος» (Α΄ Πέτ. 3,15). Τὸ σημαντικὸ πάντως εἶναι ὅτι δὲν καλούμαστε σὲ στεῖρο μιμητισμὸ τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ σὲ «μνήμη» καὶ «δημιουργία». Τὸ παρελθὸν τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ μᾶς διδάσκει, νὰ μᾶς ἐμπνέει ἀλλὰ νὰ μὴ μᾶς φυλακίζει.

Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τοὺς βασικούς ἄξονες τῆς προσπάθειας αὐτῆς επικαιροποίησης, τῆς *διαπλοκῆς μνήμης καὶ δημιουργίας*, δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ ἀναφερθοῦμε στὴ λειτουργικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ διάδραση πίστης καὶ πολιτισμῶν στὴ θεολογία. Διακρίνοντας μεταξὺ «δογματικῆς» καὶ «συστηματικῆς» θεολογίας θὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ τελευταία, ἡ συστηματικὴ θεολογία, ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ τὴν προέκταση τῆς δογματικῆς θεολογίας. Ἡ μεταξὺ τους διαφορὰ ὁμως συνίσταται στὸ ἔξις: ἐνῶ ἡ δογματικὴ εἶναι θεολογικὰ, ἄς ποῦμε, περισσότερο ἐνδοσκοπικὴ (καὶ δοξολογικὴ, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε) ἡ συστηματικὴ εἶναι περισσότερο ἐξωστρεφῆς (καὶ κηρυγματικὴ). Ἡ πρώτη (δογματικὴ) στο-

χεύει να αναδείξει την *διαχρονική αυτοσυνειδησία* της Ἐκκλησίας, την «Παράδοση» μέσα ἀπὸ τὴ Λειτουργία καὶ τὸ δόγμα στὸ «*νῦν τῆς χάριτος καὶ σωτηρίας*». Ὅχι ὅμως γιὰ νὰ ἐκθέσει τὴν «Παράδοση» στὰ μάτια μας μουσειακά, ἀλλὰ στὴν προοπτικὴ τῆς «ἀποστολικῆς ἐξόδου» τῆς «Παράδοσης» στὴ συστηματικὴ θεολογία, τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου στὸν σύγχρονο Κόσμο στὴ συνέχεια τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν μεγάλων Πατέρων. Ἄν ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἀντιλαμβανόμαστε τὴν δογματικὴ θεολογία ὡς πραγματικότητα διαχρονικῆς αυτοσυνειδησίας στὸ πλαίσιο τῆς διανοίξης, ἢ συστηματικὴ θεολογία ἀφορᾷ στὴν *ἐμπρακτὴ φανέρωση* αὐτῆς τῆς αυτοσυνειδησίας στὴν *σύγχρονη ἱστορία* τοῦ Κόσμου στὸ χῶρο τῶν διαφόρων «*ἐπίγειων πραγματικότητων*» (πολιτικὴ, οἰκονομία, τέχνες, ἐπιστῆμες κ.λπ.). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἢ Ὁρθοδοξία, *διαλογικὴ καὶ διαλεγόμενη, πρὸς τοὺς ἐντὸς καὶ τοὺς ἐκτὸς*, ὁρμώμενη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αυτοσυνειδησία καὶ Παράδοση (ΟΡΘ 60) ὀφείλει νὰ ἐξέρχεται πρὸς τὸν κόσμο (ΟΡΘ 61) γιὰ νὰ δώσει *ἐπικαιροποιημένη μαρτυρία*.

Ἡ Ὁρθοδοξία, *διαλογικὴ καὶ διαλεγόμενη, πρὸς τοὺς ἐντὸς καὶ τοὺς ἐκτὸς*... Μιλᾶμε ἐδῶ γιὰ «διάλογο» –καὶ μάλιστα γιὰ καθῆκον συνεχοῦς προσπάθειας διαλόγου τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Κόσμο στὴν ἐκάστοτε ἐποχὴ–, εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὶς σύγχρονες ἐπιστῆμες, τὶς ἀνθρωπιστικὲς πρῶτιστα (φιλοσοφία, ἱστορία) καθὼς καὶ τὶς θετικὲς καὶ τὴν τεχνολογία. Σήμερα, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ὁ διάλογος αὐτὸς τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Κόσμο μὲ στόχο τὴν ἐπικαιροποιημένη μαρτυρία τοῦ Εὐαγγελίου δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μὴ διεξάγεται *μέσω τῆς θεολογίας* στὸ χῶρο τοῦ πολιτισμοῦ. Διεξάγεται ὅμως καὶ *μέσω τῆς πράξης καὶ τῆς στάσης* τῆς Ἐκκλησίας στὴν καθημερινὴ ἱστορία. Θεολογία καὶ πράξη, ἀποστολὴ καὶ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐνὸς ἐκάστου ἐξ ἡμῶν πάνε μαζί.

Πῶς ὅμως ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, σήμερα ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, προσπαθεῖ νὰ διαλεχθεῖ –καὶ νὰ διαλέγεται ἀδιάκοπα– μὲ τὸν Κόσμο; Τί σημαίνει ἓνας τέτοιος «διάλογος»; Ἀπὸ ποιο σημεῖο καὶ μὲ ποιούς ὅρους διαλέγεται ἡ Ἐκκλησία μὲ τὸν Κόσμο καὶ πῶς προσδιορίζονται οἱ ὅροι αὐτοῦ τοῦ διαλόγου; Τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι καίριας σημασίας καὶ γιὰ νὰ τὰ διαλευκάνουμε θὰ πρέπει νὰ θέσουμε καταρχὰς ἓνα γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία θεμελιῶδες ἐρώτημα: *μὲ ποῖο τρόπο διακρίνεται ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν Κόσμο ἔτσι ὥστε νὰ σχετίζεται μὲ αὐτὸν «διακεκριμένα» καὶ ὄχι συγχυτικά, καὶ νὰ κηρύττει τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄχι κάποιο ἄλλο τῆς ἱστορίας τοῦ Κόσμου καὶ τῶν Πολιτισμῶν;*

3. Κυριότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ θεολογικὴ διαφορικότητα «Ἐκκλησίας» καὶ «Κόσμου» στὴν ἱστορία

Ἐπαναδιατυπῶν τὸ τελευταῖο μας ἐρώτημα: Κατὰ τί διαφέρουν μεταξύ τους ἢ «Ἐκκλησία» καὶ ὁ «Κόσμος» ἐξ ἐπόψεως θεολογίας, καὶ θεολογίας ὡς χριστιανικῆς; Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ μας ἐρώτη-

μα. Διότι, αν δεν έντοπίσουμε θεολογικά την διαφορά Έκκλησίας-Κόσμου, δεν θα μπορέσουμε να άντιληφθοϋμε τή μεταξύ τους σχέση ως θεολογικά διακεκριμένη, όπως είπαμε παραπάνω⁵. Μιά άρχική προσέγγιση θα μπορούσε να μās οδηγήσει να προσδώσουμε τὸ χαρακτηριστικό τῆς *θρησκευτικότητας* στὴν Έκκλησία καὶ να τὴν άντιδιαστείλουμε στὴ βάση αὐτὴ πρὸς τὸν Κόσμο. Μιά τέτοια θεώρηση τῆς Έκκλησίας στὴ βάση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος θα ἦταν ἴσως άποδεκτὴ γιὰ τὸν κλάδο τῆς θρησκευτολογίας, πὸν βλέπει τὴν Έκκλησία σάν θρησκεία, ἀλλὰ ὄχι γι' αὐτὸν τῆς θεολογίας, καὶ μάλιστα τῆς χριστιανικῆς. Μιά ἄλλη προσέγγιση θα μπορούσε να εἶναι αὐτὴ τῆς ὑπερφυσιοκρατίας. Έκεῖ ἡ Έκκλησία θα θεωρεῖτο ἐκ προοιμίου ὡς ὄργανισμὸς μὲ ὑπερφυσικά χαρακτηριστικά, ἄς ποῦμε θεανθρώπινα, καὶ ἐξ αὐτοῦ θα διέφερε ποιοτικά ἀπὸ τὸν Κόσμο, ὁ ὁποῖος ὡς τέτοιος θα στερεῖτο αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ «διαφορά» καὶ σχέση Έκκλησίας καὶ Κόσμου θα ἦταν *θρησκευτολογική*, θα προσδιοριζόταν δηλαδὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «θρησκείας», στὴ δὲ δεύτερη περίπτωση θα ἦταν *ὑπερφυσιοκρατική*, θα προσδιοριζόταν δηλαδὴ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «ὑπερφυσικοῦ». Καμία ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς προσεγγίσεις δεν θα ἦταν ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία, διότι σὲ καμία ἀπ' αὐτὲς ἡ «διαφορά», ἡ διαφορικότητα Έκκλησίας-Κόσμου δεν θα ὀριζόταν *θεολογικά*.

Γιὰ να μὴν περιστρεφόμεστε, θα πρέπει να ποῦμε εὐθέως ὅτι γιὰ τὴ θεολογία ἡ Έκκλησία διακρίνεται ἀπὸ τὸν Κόσμο ὄχι θρησκευτολογικά οὔτε ὑπερφυσιοκρατικά ἀλλὰ «πρακτικά»: στὴ βάση τῆς ἔμπρακτης ἀναγνώρισης ἀπὸ μέρους τῆς *ἀποκλειστικῆς καὶ τελεσιδικῆς κυριότητας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ* ἐπάνω τῆς καὶ κατ' ἐπέκταση ἐπάνω στὸν Κόσμο. Ἡ ἀποδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψη τῆς κυριότητας αὐτῆς τοῦ Χριστοῦ ὀριοθετεῖ μετὰξὺ τους Έκκλησία καὶ Κόσμο. Ἄς σταθοῦμε λίγο ἐδῶ καὶ ἄς ἀναλογιστοῦμε πολὺ ἀπλά καὶ μὲ εἰλικρίνεια τὴν τριμερῆ δομὴ τοῦ συμβόλου τῆς πίστες μας: (α) εἰς ἓνα Θεόν, (β) εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, (γ) εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κ.λπ. Ταπεινῶ φρονῶ ὅτι τὴν πίστη τῆς *μοναδικῆς καὶ ἀποκλειστικῆς θεότητας τοῦ Θεοῦ* (στὸ πρῶτο μέρος τοῦ συμβόλου) θα τὴν προσυπέγραφαν χωρὶς δυσκολία καὶ οἱ πιστοὶ τῶν μονοθεϊστικῶν ἂν μὴ τι ἄλλο θρησκευτῶν. Ἡ πίστη ὅμως καὶ ἡ ἔμπρακτη (καὶ ὄχι ἀπλά ἀξιωματικὴ) ἀποδοχὴ τῆς *μοναδικῆς καὶ ἀποκλειστικῆς κυριότητας τοῦ Ἰησοῦ* εἶναι ἴδιο χαρακτηριστικὸ τῶν χριστιανῶν· καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορά, τὸ ὄντως DNA τῆς Έκκλησίας.

Γιὰ τὴ χριστιανικὴ αὐτοσυνειδησία ἡ «διαφορικότητα» Έκκλησίας-Κόσμου ὡς «*θεολογικὴ διαφορά*» (*différence théologique*) προσδιορίζεται μὲ ἄξονα καὶ στὴ βάση τῆς ἔμπρακτης ἀναγνώρισης τῆς κυριότητας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς *ἀποκλειστικῆς καὶ μοναδικῆς*. Αὐτὸ εἶναι μία πολὺ συγκεκριμένη ἀπαίτηση πὸν ὁ Κόσμος ἀδυνατεῖ να ἀποδεχτεῖ γιὰ λογα-

5. Ἡ σχέση ὡς *σχέση*, ὅταν εἶναι ὑγιής καὶ ὄχι παρασιτικὴ, προϋποθέτει πάντοτε τὴ διάκριση τῶν σχετιζομένων τὴν ὁποία καὶ καταφάσκει, δεν ἀναιρεῖ.

ριασμό του. Ἄν βεβαίως ὁ Κόσμος ἀποδεχόταν τὴν ἀξίωση αὐτῆ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τότε θὰ γινόταν Ἐκκλησία. Τότε θὰ εἶχαμε ἄρση τῆς διαφορᾶς Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου καὶ εἴσοδο ὅλου τοῦ Κόσμου στὴν Ἐκκλησία, ἐκκλησιοποίηση ὅλου τοῦ Κόσμου καὶ ἀπεραιώσή του σὲ σῶμα Χριστοῦ (Ἐκκλησία), θὰ εἶχαμε δηλαδὴ μιὰ πραγματικότητα *καθολικὰ ἐσχατολογικὴ*. Στὸ μεταξύ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτῆ, τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπότητας, τοῦ Κόσμου, ποὺ ἀναγνωρίζει τὴν ἀποκλειστικὴ καὶ τελεσιδικὴ (ἐσχατολογικὴ) κυριότητα τοῦ Ἰησοῦ, ἢ «Ἐκκλησία», συνιστᾷ μέσα στὴν ἱστορία ἐσχατολογικὴ πραγματικότητα. Διότι ἐσχατολογικὴ, κυριολεκτικὰ ἐσχατολογικὴ, εἶναι ἡ ἔμπρακτη (καὶ ὄχι ἀξιωματικὴ) ἀναγνώριση τῆς κυριότητας τοῦ Χριστοῦ στὴν προσωπικὴ ἱστορία τοῦ καθενὸς μας, καὶ ἀπὸ κοινοῦ, ὡς Ἐκκλησία, στὴ σύνολο ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀκόμα καὶ ἐνώπιον τοῦ μαρτυρίου. Διότι τὸ μαρτύριο τῶν μαρτύρων μαρτυρεῖ στὴν πράξη τὴν ἀναγνώριση τῆς κυριότητάς Του καὶ συνάμα ἀποτελεῖ τὴ μόνη πειστικὴ διακήρυξή της. Ὅπως εἶπε καὶ ὁ Πέτρος καταληκτικὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς στὸ κήρυγμά του: «Ἄς γνωρίζει, λοιπόν, μὲ βεβαιότητα ὁ κάθε Ἰσραηλίτης ὅτι αὐτὸν τὸν Ἰησοῦ, ποὺ ἐσεῖς τὸν σταυρώσατε, ὁ Θεὸς τὸν ἀνέδειξε Κύριο καὶ Μεσσία!» (Πρξ 2,36).

Γιὰ τὴ χριστιανικὴ «πίστις», τὴν «ἐλπίδα» καὶ τὴν «ἀγάπη», ἡ *διαφορικότητα* «Ἐκκλησίας» καὶ «Κόσμου» στὴν Ἱστορία εἶναι *πραγματικὴ* καὶ ὄχι θεωρητικὴ ἢ ιδεολογικὴ. Ὁ καθένας μας καὶ ὅλοι μαζί στὴν Ἱστορία, τόσο στὴν προσωπικὴ μας ὅσο καὶ στὴν παγκόσμια (εἶναι ἀλληλένδετες), ὡς *«χριστιανοί»*, ἀναγνωρίζουμε *ἔμπρακτα* –*στὴ βάση τῆς πίστεως καὶ τῆς χάριτος ποὺ λάβαμε* στὸ βάπτισμα– τὸν Ἰησοῦ ὡς τὸν *μόνο καὶ ἀποκλειστικὸ* Κύριο μας, ὡς τὴν *ὄντολογικὰ ἐσχατὴ καὶ θεμελιακὴ* μας ἀναφορά· καὶ ἀκριβῶς κατὰ τοῦτο διακρινόμεστε ἀπὸ τὸν «Κόσμο» ὡς οἱ «ἐναντι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ» καὶ οἱ «ὑπὸ Αὐτὸν» ὑφιστάμενοι. Μὲ αὐτὴ καὶ μόνο τὴν αὐτοσυνειδησία μποροῦμε καὶ ὀφείλουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ *διακριθοῦμε* ἀπὸ τὸν Κόσμο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐλεύθερα καὶ ἔντιμα νὰ *σχετισθοῦμε* μέσα στὴν Ἱστορία διαλεγόμενοι μαζί του στὸ ἐπίπεδο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μὲ στόχο τὸ ἐπικαιροποιημένο κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου.

Αὐτὸ εἶναι οὐσιαστικὰ τὸ χριστιανικὸ «παράδειγμα» (paradigme), ὁ *χριστιανικὸς τρόπος* ὑπαρξης καὶ βιοτῆς: τῶν ἀποστολικῶν καταρχᾶς καὶ μετα-ἀποστολικῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμα καὶ τῆς μεταγενέστερης ἐποχῆς, ἕως σήμερα. Ἡ διάκριση συνεπῶς τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ Κόσμου, ἢ ἔξοδος τῆς πρὸς αὐτὸν (ἀποστολή) καὶ ἡ διάδρασή της μὲ αὐτὸν μέσα στοὺς Πολιτισμοὺς τῆς Ἱστορίας δὲν νοοῦνται παρὰ μόνο στὸ πλαίσιο καὶ στὴ βάση αὐτῆς τῆς ἐξωτερικότητας, αὐτῆς τῆς ὑπερβατικότητας ἐναντι τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Κόσμου: τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ ἐνδοξοῦ ἀναληφθέντος Ἰησοῦ, τοῦ «ἔξω», «ἄνω» καὶ «ἐπέκεινα» τῆς ἱστορίας καθεξο-

μένου και τῆς σχέσης μας μαζί Του ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Ὅπως θὰ τονίσομε μὲ ἔμφαση στὴ συνέχεια, εἶναι σημαντικό νὰ συνειδητοποιήσομε ὅτι, λόγω εὐθύνης «ἀποστολῆς» καὶ καθήκοντος «μαρτυρίας» στὴν ἱστορία («ἀπὸ» τὸν Χριστό, «ἐναντι» τοῦ Χριστοῦ καὶ «πρὸς» Αὐτόν), οἱ ὄροι τῆς διάκρισης-καί-διάδρασης Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου στὸ ἐπίπεδο τῶν πολιτισμῶν εἶναι τρεῖς καὶ ὄχι μόνο δύο: ἡ Ἐκκλησία, οἱ Πολιτισμοὶ καὶ ὁ ἐπερχόμενος Χριστός. Διότι ἡ διάκριση, ἡ διαφορικότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ Κόσμου δὲν εἶναι ἐνδοκτισιακὴ ἀλλὰ ἐξωκτισιακὴ καὶ μυστηριακὴ. Καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέομε οὔτε τὴν Ἐκκλησία μὲ τοὺς Πολιτισμούς, οὔτε τὴν Ἐκκλησία μὲ τὴν Βασιλεία. Αὐτὸ τὸ τριμερὲς καὶ ὄχι ἀπλὰ διμερὲς σχῆμα εἶναι θεμελιῶδες γιὰ μιὰ σωστὴ καὶ ὑγιὴ θεώρηση τῶν Πολιτισμῶν στὴν Ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας στὸν Χριστό. Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθομε καταληκτικὰ.

4. Ἡ «διαλογικὴ συνύπαρξη», καθήκον ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ μαρτυρίας τοῦ «Εὐαγγελίου» στὸν ἐκάστοτε «σύγχρονο πολιτισμό»

Στὴν παραπάνω βάση θὰ πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ὁ οὐσιαστικὸς λόγος ποὺ ἐπιβάλλει σὲ κάθε νέα πολιτισμικὴ ἐποχὴ τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας τὸν ἐκ νέου, συνεχῆ καὶ εἰλικρινῆ διάλογο τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Κόσμο στὸ ἐπίπεδο τοῦ Πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἐπικαιροποιημένο κήρυγμα τοῦ «Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ» ὡς «Εὐαγγελίου τῆς Βασιλείας Του» δηλαδὴ ἡ διακήρυξη τῆς ἀποκλειστικῆς καὶ μοναδικῆς κυριότητάς Του, ἡ ἔξαγγελία τῆς σωτηρίας, τῆς ἀνάστασης καὶ ἀφθαρτοποίησης τῶν πάντων ἀδιακρίτως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ συναφῶς ἡ «αὔξηση» καὶ «οἰκοδομὴ» τοῦ μυστηριακοῦ σώματος τοῦ «ὄλου Χριστοῦ» (totus Christus). Μὲ ἄλλα λόγια: τὸ καθήκον αὐτὸ τοῦ διαλόγου, ὁ λόγος ποὺ ἐπιβάλλει τὸν διάλογο αὐτὸ στὴν Ἐκκλησία, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν συνεχῶς ἐπικαιροποιημένη «ἐξαγγελία» (κήρυγμα) τοῦ ἀδιάκοπου ἐρχομοῦ καὶ τῆς παράδοξης παρουσίας τῶν Ἐσχάτων μέσα στὴν Ἱστορία, τὴ μυστηριακὰ «καινισμένη». Καὶ μὲ τὸν ὄρο «Ἐσχάτα» ἐννοοῦμε τὴν τελικὴ ἀνάσταση, τὴν δυναμικὴ ἀνακεφαλαίωση καὶ ἀφθαρτοποίηση «τῶν πάντων» ἐν Χριστῷ.

Ἡ διαπλοκὴ Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου, καὶ ἀντίστοιχα Θεολογίας καὶ Πολιτισμοῦ –ὕπὸ τὸν ὅρον πάντοτε τῆς «θεολογικῆς διαφορᾶς» Ἐκκλησίας-Κόσμου– λαμβάνει χώρα στὶς σύγχρονες ἱστορικὲς κοινωνίες, τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν κοσμικὴ ἀντίστοιχα, μὲ τὴ μορφή ἑνὸς διαλόγου ἀμοιβαῖα κριτικοῦ (τοῦ Κόσμου πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Κόσμο). Ἐδῶ ὅμως θὰ πρέπει σὰν χριστιανοὶ νὰ σταθοῦμε εἰλικρινὰ σὲ ἕνα σημεῖο. Ἡ διαπλοκὴ καὶ ὁ διάλογος μὲ τὸν κόσμο, ἡ «διαλογικὴ συν-ύπαρξη» –διότι περὶ αὐτοῦ πρόκειται– μὲ τὸν σύγχρονο Κόσμο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λαμβάνει καταρχὰς τὴ μορφή τῆς αὐτοκριτικῆς –ἐναντι τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ καὶ ἐναντι τοῦ Κόσμου– καὶ νὰ διεξάγεται μέσα στοὺς

ἴδιους τοὺς κόλπους τῶν ἱστορικῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἀναμεταξύ των, μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν; Διότι ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ θεολογία εἶναι πάντα πλουραλιστικὴ καὶ ποτὲ μονιστικὴ; εἶναι πάντα «Ἐκκλησία Ἐκκλησιῶν» καὶ ἀντίστοιχα «θεολογία θεολογιῶν», νὰ μὴ μᾶς διαφεύγει. Θέλω νὰ πῶ ἐδῶ ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς «διαλογικῆς συν-ύπαρξης» μὲ τὸν σύγχρονο Κόσμο «γιά χάρη τοῦ Χριστοῦ» πρέπει πρῶτα καὶ συνεχῶς νὰ δοκιμάζεται ἐνδοεκκλησιαστικὰ καὶ ἐνδοθεολογικὰ γιὰ νὰ ἔχει ἐφαρμογὴ στὶς ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας σχέσεις μὲ τὸν Κόσμο. Ἡ αὐτοκριτικὴ τῆς Ἐκκλησίας «ἐντὸς ἑαυτῆς», στοὺς κόλπους τῆς (ad intra) –καὶ ἐξάπαντος ἐνώπιον Χριστοῦ– δὲν μπορεῖ νὰ μὴν πλαισιώνει κάθε κριτικὴ «ἐκτὸς ἑαυτῆς» στὸν Κόσμο (ad extra).

Ἄς προσέξουμε ὅμως καὶ τὸ ἑξῆς: ὅταν μιλάμε γιὰ «διάλογο Ἐκκλησίας καὶ Κόσμου», γιὰ διαλογικὸ καὶ κριτικὸ ἀγώνα συνύπαρξης τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν σύγχρονο Κόσμο, δὲν ἐννοοῦμε ἀκριβῶς μιὰν ἀπλὴ «συν-εὔρεσή» τους στὴν ἱστορία, μιὰ «πανοραμικὴ συνύπαρξη», politically correct μὲ τὸν σύγχρονο πλουραλιστικὸ Κόσμο. Ἐννοοῦμε κάτι πολὺ πιὸ ἀπαιτητικὸ, ἐπίπονο καὶ ἀγωνιώδες: ἐννοοῦμε τὴν προσπάθεια «συνάντησης σὲ βάθος τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Κόσμο, τῆς θεολογίας μὲ τὸν πολιτισμὸ» μέσα στὸ ἐκάστοτε «σήμερα» τῆς Ἱστορίας. Ἐννοοῦμε τὴν προσπάθεια ἀμοιβαίας κριτικῆς συνάντησης τῶν μεγεθῶν αὐτῶν μέσα στὴ σύγχρονη Ἱστορία μὲ τὶς δικές της προκλήσεις (καὶ ὄχι τὴν ἐπαναλαμβανόμενη νοσταλγικὴ ἀναφορά, δίκην εὐχολογίου, σὲ μιὰ παρελθούσα ἱστορία ποὺ δὲν ὑπάρχει πιά, λ.χ. στὴν ἐνδοξὴ «ἐποχὴ τῶν Πατέρων»). Ἱστορικὰ μιλώντας, οἱ Πατέρες δὲν ὑπάρχουν πιά ἀλλὰ ὑπάρχουμε ὅλοι μας σήμερα στὴ θέση τους. Ἄν δὲν ἀναλάβουμε αὐτὴ τὴν εὐθύνη τῆς κληρονομιάς τους, ἢ μνήμη τους θὰ ἐξαλειφθεῖ *πρακτικὰ* ἀπὸ τὴν ἱστορία, διότι δὲν θὰ παίζει ἐνεργὸ ρόλο στὸ σήμερα.

Ἡ προσπάθεια εἰλικρινοῦς συνάντησης σὲ βάθος τῆς ἐκκλησιαστικῆς Θεολογίας μὲ τὸν σύγχρονο Πολιτισμὸ, αὐτὸ εἶναι τὸ προαπαιτούμενο τῆς επικαιροποίησης τοῦ κηρύγματος. Στὸ μέτρο τῆς εἰλικρινείας της ἡ συν-άντηση αὐτὴ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μὴν εἶναι «ἀμοιβαία κριτικὴ»: διότι δὲν εἶναι μόνον ἡ Ἐκκλησία ποὺ κρίνει τὸν Κόσμο (θὰ δοῦμε παρακάτω πᾶν ὅσον σὲ ποιά βάση καὶ γιατί), ἀλλὰ εἶναι καὶ ὁ Κόσμος ποὺ κρίνει τὴν Ἐκκλησία (πράγμα ποὺ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε· καὶ τὴν κρίνει πολλές φορές, νομίζω, μὲ βάση τὶς προσδοκίες του, τὶς βαθύτερες καὶ ζωτικότερες, τὶς ἀνεπίγνωστες ἴσως ἐλπίδες του).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ διατυπωθεῖ ἡ ἐξῆς ἔνσταση, πολὺ συχνὴ στὰ αὐτιά μας: ἡ Ἐκκλησία καλῶς κάνει καὶ κρίνει τὸν Κόσμο ἀπὸ πλευρᾶς Χριστοῦ, ἀλλὰ ὁ Κόσμος κρίνει τὴν Ἐκκλησία διότι ἀποχριστιανικοποιήθηκε. Φταίει ὁ Κόσμος, δὲν φταίει ἡ Ἐκκλησία, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἀπλά. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλά οὔτε θεραπεύονται μὲ ἐξορκισμό τοῦ «κακοῦ συνεταίρου», τοῦ σύγχρονου Κόσμου· τοῦ «κακοῦ» σὲ σχέση μὲ προηγούμενους συνεταίρους τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἐνδο-

ξων αυτοκρατοριῶν. Καὶ δὲν εἶναι ἀπλὰ διότι, ἂν ἡ Ἐκκλησία κρίνει τὸν κόσμον ἀπὸ πλευρᾶς Χριστοῦ, ὁ Κόσμος κρίνει τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ πλευρᾶς Ἱστορίας. Τὸ πρόβλημα εἶναι μᾶλλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας πὺν ἀποϊστορικοποίησαν στατικά τὸν Χριστό. Εἶναι ἡ Ἐκκλησία πὺν παρουσιάζει διαφορὰ φάσης ἱστορική καὶ πολιτισμική (καὶ συνεπῶς θεολογική) μὲ τὴν ἐξελλισσόμενη Ἱστορία, δὲν εἶναι ὁ Κόσμος. Εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος γι' αὐτὸ καὶ τὸ ὁμολογῶ εὐθαρσῶς. Ὅταν κάποτε ρώτησαν τὸν Olivier Clément γιὰ τὸ δεῦτερο θεολογικὸ πρόβλημα στὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὴ θεολογία τῆς, θυμᾶμαι πὺς ἐκεῖνος ἀπάντησε: εἶναι ἡ Ἱστορία. Ἔλεγε χαρακτηριστικά πὺς ἐνῶ ὁ Δυτικὸς χριστιανισμὸς ἔχει τὴν τάση νὰ «διαλύεται» μέσα στὴν Ἱστορία, ἡ Ὁρθοδοξία ἔχει τὴν τάση νὰ «φεύγει» ἀπὸ τὴν Ἱστορία. Καὶ ἐδῶ ἐγγράφονται τὰ περὶ στατικής ἀποϊστορικοποίησης τοῦ Χριστοῦ, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν κυρίως (ἀλλὰ ὄχι μόνον) τὴν ἱστορική Ὁρθοδοξία, στὰ ὁποῖα προαναφέρθηκα χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ ἐπεκταθῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος.

5. Χριστοκεντρικὴ ἐπικαιροποίηση στὴ βάση τοῦ μυστηρίου τοῦ «ὄλου Χριστοῦ»

Μιὰ διαλογικὴ συνάντηση καὶ συνύπαρξη τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Κόσμο, στὸ «σήμερον» τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς «Παράδοσης» σημειωτέον, καὶ ὄχι σὲ ἓνα «χθές» πὺν ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι παρωχημένο, σημαίνει πραγματικὴ ἔξοδο καὶ συνάντηση (ὄχι ἀπλή συνεύρεση), κριτικὸ πνεῦμα – μάλιστα ἀμοιβαῖο (ὄχι αὐταρχικότητα) – καὶ βάθος – βάθος τῆς Ἱστορίας (ὄχι ἐπιφάνεια καὶ φαινομενικότητα).

Ἀλλὰ ἐδῶ πρέπει νὰ προσεχθεῖ ἰδιαιτέρα τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο προαναφερθήκαμε καὶ εἶναι κεφαλαϊῶδες, δηλαδὴ τὸ τριμερὲς τῆς διαπλοκῆς τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν Κόσμο, τὸ τριμερὲς σχῆμα Χριστός, Ἐκκλησία, Κόσμος (καὶ ὄχι ἀπλὰ τὸ Ἐκκλησία-Κόσμος ὡς διμερὲς σχῆμα). Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία τουλάχιστον, οἱ παράγοντες τῆς διαπλοκῆς αὐτῆς, τῆς κριτικῆς στὴν Ἱστορία, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μόνον δύο (ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Κόσμος) ἀλλὰ τρεῖς: ἡ Ἐκκλησία, ὁ Κόσμος καὶ τὸ προσωπικὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἔναντι τοῦ Κόσμου γιὰ νὰ τὸν κρίνει, ἂν ταυτόχρονα δὲν στέκεται συνεχῶς καὶ πραγματικά, ἔμπρακτα, πρόσωπο μὲ πρόσωπο ἔναντι τοῦ Κυρίου τῆς παρούσας-καί-ἐπερχόμενης Βασιλείας καὶ ὑπὸ τὴ συνεχῆ «κρίση» Του (ὑπὸ τὴν «κρίση» τοῦ μόνου Κυρίου τῆς Ἱστορίας πὺν «δικαιώνει»). Ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἔναντι τοῦ Κόσμου εὐρισκόμενη ἢ ἴδια σὲ στάση αὐτοαναφορᾶς – ἂν νὰ κατέχει ἢ ἴδια τὸν Χριστὸ ὑπερφυσικῶ δικαιοῦμα –, οὔτε σὲ προσπάθεια αὐτοδικαίωσης ἔναντι τοῦ Κόσμου καὶ ἑτεροκατάκρισης, ἀλλὰ μόνον ὡς «κρινόμενη» ἢ ἴδια καὶ διαρκῶς σωζόμενη «ἔξωθεν» καὶ «ἐπέκεινα» ἑαυτῆς.

Ἡ «ἀγιότητα» τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι μιὰ ὑπερφυσικὴ ποιότητα πὺν

τῆς ἀνήκει κληρονομικά ἢ θεουργικά, ἀλλὰ εἶναι ὁ ἀγώνας ἀποδοχῆς τῆς κρίσης τοῦ Χριστοῦ ἐπάνω τῆς (καὶ ὄχι μόνο τῆς κρίσης τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Κόσμου ἐπάνω τῆς) καθὼς καὶ τὸ δῶρο μετοχῆς στὴν ἀγιότητα τῆς δικῆς Του ἀνθρωπότητας. Μιὰ «κρίση» τοῦ Κόσμου ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἀπαιτεῖ τὴν πραγματικὴ ἑτερότητά τῆς ἔναντι τοῦ Κόσμου στὴ βάση τῆς κρίσης-καί-σωτηρίας ἑνὸς «τρίτου», ἑνὸς «ἄλλου» ὡς πρὸς τὸν Κόσμο, ἑνὸς «ἐκτός» τοῦ Κόσμου καὶ τῆς συνεχοῦς ροῆς τῆς Ἱστορίας: τοῦ δοξασιμένου ἀναληφθέντος Χριστοῦ. Ἡ ἑτερότητα αὐτή, ἡ «θεολογικὴ διαφορικότητα» τῆς Ἐκκλησίας οὔτε θεμελιώνεται οὔτε διασώζεται παρὰ μόνο ἔναντι ἑνὸς μεγέθους ὑπερβατικοῦ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα δύο: τῆς προσωπικῆς Ἱστορίας καὶ Βασιλείας τοῦ «δοξασιμένου Χριστοῦ»· διότι ἡ ἱστορία (καὶ οἱ βασιλεῖες) τῶν ἀνθρώπων δὲν μποροῦν νὰ παίξουν τὸ ρόλο τοῦ τρίτου (*tertium quid*), τοῦ διαιτητῆ, μὴ ὄντας ὑπερβατικὲς ἀλλὰ ἐμμενεῖς στὴν Ἱστορία. Αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὸ βασικὸ πού ὁ Μεσαίωνας πολλὰς φορὲς ξέχασε σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποθῆωση τῆς Ἱστορίας, τὴν ἐσχατολογικοποίησίν τῆς, καὶ τὴν συνακόλουθη κατάρρευση τῆς προηγουμένως ἀποθεωμένης καὶ ἐσχατολογικοποιημένης Ἱστορίας τοῦ Κόσμου.

Γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ Ἐκκλησία «κρίση» τοῦ Κόσμου σημαίνει ταυτόχρονα «μεισιτεία ὑπὲρ» τοῦ Κόσμου, γιατί ἡ «κρίση» τῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι στὴν βάση τῆς μιᾶς προφητικῆς «πνευματικῆς διάκριση» στὴν ἱστορία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου (καὶ ὄχι «κατὰκρίση» τῆς ἐξέλιξης πού ἐπειδὴ σημαίνει «ἀλλαγὴ» μᾶς φοβίζει καὶ μᾶς ξεβολεύει). Γιὰ νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ σκεφτοῦμε τὸ ἐξῆς: ὁ Χριστός (ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς), μὲ τὴ σάρκωσή Του στὴν Ἱστορία γίνεται ὁ ἴδιος στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του ὁ «μεσάζων» μεταξὺ πιστῶν ἀνθρώπων καὶ ἀκτίστου Θεοῦ (Πατρὸς) γιὰ νὰ «κρίνει» σωστικά τὸν κόσμο. Κατ' ἀκολουθίαν –στὴ συνέχεια δηλαδὴ τοῦ Ἰησοῦ– ἡ Ἐκκλησία γίνεται στὴν Ἱστορία μεσάζουσα «ἐν Πνεύματι» Χριστοῦ (εἰς τύπον τῆς Θεοτόκου ἀλλὰ καὶ τοῦ Προδρόμου) μεταξὺ Κόσμου καὶ Βασιλείας γιὰ νὰ φέρει στὴν Ἱστορία τὴ δίκαια σωστικὴ «κρίση» τοῦ Χριστοῦ. Ἄν ὁ Κόσμος, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, κρίνει τὴν Ἐκκλησία γιὰ λογαριασμὸ του (μῆπως, ὅμως, στὴν πραγματικότητα τὴν κρίνει σήμερα γιὰ λογαριασμὸ τῶν προσδοκιῶν του, αὐτῶν πού ἀνεπίγνωστα ἐλπίζει;), ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ κρίνει τὸν Κόσμο ἰδιοτελῶς, αὐτοαναφερόμενη, γιὰ λογαριασμὸ τῆς – παρεκτός δεβαίως ἂν θεωρεῖ τὸν ἑαυτό τῆς ἀντικαταστάτη (καὶ ὄχι μυστήριο) τοῦ Χριστοῦ στὴ λογικὴ ἑνὸς συλλογικοῦ *vicarius Christi*. Ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ κρίνει τὸν Κόσμο, καὶ τὸν ἑαυτό τῆς μαζί του, μόνο γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Χριστοῦ, στὸ μέτρο τῆς συλλογικῆς τῆς μετάνοιας καὶ ἀποδοχῆς τῆς συνγνώμης Του, ἐνώπιον τῆς ἐπερχόμενης «Βασιλείας Του» – καὶ ὄχι «βασιλείας τῆς» ἔτσι ἀπλὰ καὶ κληρονομικά, ἄς ποῦμε βάσει «τίλων εὐγενείας».

6. Ἡ «μυστηριολογική διάκριση», θεμέλιο τῆς θεολογικῆς κριτικῆς

Ἐπειδὴ τὰ παραπάνω ὑποθέτω ὅτι ξενίζουν ὅλους μας (καὶ τὸ εὐχολογῶμαι) ἔναντι κάθε μορφῆς διαδεδομένων ἐκκλησιολογικῶν καὶ ἐσχατολογικῶν συγχύσεων, θὰ ἤθελα νὰ ὑπενθυμίσω κάτι ἀπόλυτα βασικὸ γιὰ κάθε θεολογία ποὺ θέλει νὰ ἀξιῶνεται τῆς ἐπωνυμίας «χριστιανική»: τὴ μυστηριολογικὴ διάκριση μεταξύ «Χριστοῦ» καὶ «Ἐκκλησίας», ὅπως ἄλλωστε καὶ μεταξύ «Ἐκκλησίας» καὶ «Βασιλείας» τοῦ Χριστοῦ. Ἀναφέρομαι δεβαίως σὲ ἐσωτερικὴ διάκριση καὶ ὄχι σὲ ἐξωτερικὴ διάζευξη ἢ χωρισμό.

Ἡ Ἐκκλησία ὡς «Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ» δὲν συνιστᾷ γεγονός «κρίσης καὶ μεισιτείας» (πρὸς τὸν Θεὸ Πατέρα) παράλληλο πρὸς αὐτὸ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μεισιτεία καὶ κρίση τοῦ Χριστοῦ εἶναι μοναδική, ἀνεπανάληπτη καὶ μὴ ἐκχωρούμενη στὴν Ἐκκλησία. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς μεσίτης καὶ κριτὴς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ Ἐκκλησία, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, μετέχει στὴ δική Του κρίση καὶ μεισιτεία, στὸ μέτρο ποὺ ἡ ἴδια διανοίγεται συνεχῶς –ἐν Πνεύματι ἀγίῳ– σὲ αὐτὴ τὴν κρίση καὶ μεισιτεία τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμον συνίσταται στὸ νὰ προετοιμάζει τὸν κόσμον, κατὰ τὸ πρότυπο Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, στὸ νὰ δεχθεῖ –ἐν Πνεύματι ἀγίῳ– τὴν ἀδιάκοπη ἔλευση, κρίση καὶ μεισιτεία τοῦ διαρκῶς ἐπερχόμενου Χριστοῦ.

Ὁ ἀνιδιοτελὴς διάλογος μὲ τὸν Κόσμον εἶναι συνεχὲς καθήκον καὶ ὀφειλὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ ἐκάστοτε «σήμερον» γιὰ χάρι τοῦ Χριστοῦ καὶ μόνο. Ἕνας τέτοιος διάλογος σημαίνει κριτικὴ διάκριση καὶ σχέση μεταξύ «Εὐαγγελίου τῆς Βασιλείας τοῦ ὄλου Χριστοῦ» καὶ σύγχρονου Πολιτισμοῦ στὸ «μυστηριακὸ» βάθος τῆς Ἱστορίας, καὶ τὸ τονίζω αὐτό. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ «ἐδῶ καὶ τώρα» τοῦ ἐκάστοτε Πολιτισμοῦ διασταυρῶνεται σωτηριωδῶς μὲ τὸ Ἄγιοπνευματικὸ «νῦν χάριτος καὶ σωτηρίας» τῶν Μυστηρίων στὴν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Κόσμου διαθλάται, ἢ μᾶλλον ἐγενετριζέται σωστικὰ μέσα ἀπὸ τὴν καὶ στὴν ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ παρούσα Ἱστορία τοῦ Κόσμου ἐγενετριζέται στὴν ἱστορία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔτσι μετέχει σωστικὰ σ' αὐτήν. Πράγματι, στὴν Ἐκκλησία καί, μέσα ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία, ἡ Βασιλεία τοῦ ὄλου Χριστοῦ (τὸ Ἐσχατο τῆς σεσωσμένης Ἱστορίας) κρίνει τὸν Πολιτισμό, τὴν Ἱστορία. Καὶ μὲ τὸ βλέμμα στραμμένο πρὸς αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ Ἐσχατα, ἡ Ἐκκλησία –στὴν Εὐχαριστία– «κρίνει» τὸν Κόσμον (τὸν Πολιτισμό, τὶς Ἐπιστῆμες, τὴν Τεχνολογία... τὴν Ἱστορία). Τὸν κρίνει –ἄς τὸ προσέξουμε πάλι– γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὄλου Χριστοῦ στὴ Βασιλεία Του (ὄχι γιὰ δικό της λογαριασμὸ), τὸν κρίνει γιὰ νὰ τὸν σώσει, νὰ τὸν ἀποκαταστήσει, νὰ τὸν ἀφθαρτοποιήσει.

Τὸν κρίνει ἐρχόμενη σὲ διάλογο μαζί του, ἀγαπητικά, πνευματικῶς διακριτικά («διάκριση πνευμάτων»), ὄχι αὐταρχικὰ οὔτε ἐξουσιαστικὰ. Τὸν κρίνει σὲ διάλογο πραγματικὸ, ἔμπρακτο, ὄχι φανταστικὸ, οὔτε φοβικὸ ἢ εἰκονικὸ (σικέ)... Αὐτὸ σημαίνει καταρχὴν ὅτι ἡ Ἐκκλησία –ἀκολουθοῦσα

ή ίδια πίσω από τον Χριστό—άναλαμβάνει επάνω της όλον τον Κόσμο, άδιακρίτως και καθολικά (με όλες τις ιστορικές εκφράσεις του), δέν τον άπορρίπτει. Τόν άποδέχεται έτσι όπως είναι, στο σύνολό του, όχι έπιλεκτικά. Τόν άναλαμβάνει όμως—και αυτό είναι κεφαλαιώδες— για να τον σώσει, όχι για να τον αφήσει να παραμείνει στην συγκεχυμένη κατάσταση στην όποία βρίσκεται σήμερα, σε μιá κατάσταση άμφιλεγόμενη, μπερδεμένη σε μιá κατάσταση στην όποία post peccatum (μεταπτωτικά) «ζωή» και «θάνατος» συνυπάρχουν άδιαχώριστα σε ένα μίγμα («βίος»). Τόν άποδέχεται—άνευ όρων— για να τον «μεταμορφώσει», όχι για να τον παραμορφώσει άκρωτηριάζοντάς τον. Αυτό σημαίνει «σωτηρία» του Κόσμου· διαφορετικά μιλάμε για «άλλοτρίωση» του Κόσμου και της Ίστορίας⁶.

7. Ίστορικά «έκκοσμικευμένη»/«άπόκοσμη» παρουσία/άπουσία της Έκκλησίας και μυστηριακά «έγκόσμια» παρουσία

Έπειδή πολλά άκούγονται και λέγονται, πρόχειρα νομίζω, περι «έκκοσμίκευσης» τών χριστιανικών Έκκλησιών στη Δύση σε αντίθεση προς την λεγόμενη «πνευματικότητα» της χριστιανικής Άνατολής που θά την ήθελε κολλημένη—για λόγους σωτηριολογικής και δογματικής «ακρίβειας» και «πιστότητας» (όρθοδοξίας) ύποτίθεται— σε ένα πολιτισμικό μοντέλο του παρελθόντος της Ίστορίας (και της θεολογίας), θά θέλαμε να σημειώσουμε το έξης:

Στο πλαίσιο του τριμερούς (και όχι διμερούς) σχήματος, άναφερόμαστε στην Έκκλησία και στη σχέση της με τον Κόσμο και τον Πολιτισμό στην Ίστορία, πάντα ένώπιον του έπερχόμενου «όλου Χριστού» στη Βασιλεία Του ως «τρίτου». Έδώ λοιπόν θά ήταν σκόπιμο να προσέξουμε πώς άλλο πράγμα είναι το άπόκοσμο της Έκκλησίας (ιστορική άπόσταση από τον Κόσμο), άλλο το έκκοσμικευμένο (ιστορική σύγχυση με τον Κόσμο) και άλλο το έγκόσμιο (ή μυστηριακή παρουσία της στον Κόσμο και την Ίστορία του)· και έγκόσμιο, σωστικά έγκόσμιο, σημαίνει αυτό που είναι σύμφωνο με τον μυστηριακό τρόπο κήρυξης του Ευαγγελίου της Βασιλείας του Θεού και ύπαρξης της έκκλησιαστικής κοινότητας, όπως βιώνει—άποσπασματικά μόν αλλά πραγματικά— την έν Χριστώ σωτηρία του Θεού. Διαφορετικά, ή Όρθοδοξία δέν θά μπορούσε παρά να

6. Δέν μπορούμε έδώ να έλεκταθοΰμε περισσότερο στα περι μυστηριακής έν Χριστώ «σωτηρίας» ούτε στις διάφορες σωτηριολογικές παρανοήσεις που συχνά δημιουργούνται, δυστυχώς και μέσα στους κόλπους της Όρθοδοξίας. Οί παρανοήσεις αυτές δέν είναι άνεξάρτητες από το θέμα της σωστής (σωστικής) σχέσης στην Έκκλησία—«έν εύχαριστία Χριστού»— μεταξύ Κόσμου και Βασιλείας (Ίστορίας και Έσχάτων), της σχέσης που, για να είναι σωστή (σωστική), δέν μπορεί να έχει άλλο τρόπο από τον άγιοπνευματικό: τον μυστηριακό τρόπο σχέσης κτιστού και άκτιστου, άνθρωπότητας και θεότητας στο σαρκωμένο πρόσωπο του Υίου-Χριστού, που πραγματώνεται στην «έν άγίω Πνεύματι» «άσύγχυτη» και «άδιαίρετη» τέλεια κοινωνία και σωτηρία του ανθρώπου με τον Θεό.

γίνεται ανεπίγνωστα είτε «απόκοσμη» –χωρίς πραγματική σχέση με τὸ ἐκάστοτε παρὸν τοῦ Κόσμου, τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ– είτε «ἐκκοσμιευμένη», δηλαδή ἐγκλωδισμένη καὶ ἀλλοτριωμένη ἀπὸ τὸν Κόσμο, τὴν Ἱστορία καὶ τὸν Πολιτισμό: τὸν παρόντα ἢ, ἀκόμα χειρότερα, κάποιον παρελθόντα... Εἶτε λοιπὸν «απόκοσμη», εἶτε «ἐκκοσμιευμένη» ἢ καὶ τὸ συναμφότερον, μετὰ τὴ μορφή μιᾶς ἔντασης στὴν ἱστορία μεταξὺ «ἐρήμου» καὶ «αὐτοκρατορίας», κατὰ τὴν προσφυᾶ ρήση τοῦ π. Φλωρόφσκυ. Ἐντασης ὅμως, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ παρατηρήσω, καθαρά ἱστορικῆς στὴν Ἱστορία δυστυχῶς, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ ὄχι ἔντασης μυστηριολογικῆς στὴν Ἱστορία (μεταξὺ τοῦ ἤδη-καὶ-οὐπω τῆς Ἱστορίας κατὰ τὸ βιβλικὸ σχῆμα). Πράγμα πού ἀπὸ μόνο του δείχνει τὴν ἀπὸ τότε σταδιακὴ ἐκκοσμίευση τῆς ἐσχατολογίας στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐσχατολογία τῶν βυζαντινῶν καὶ ἐκ παραλλήλου τόσο τὴν προοίουσα ἀποϊστοριοποίηση τοῦ Χριστοῦ σὲ ἓναν ἀχριστολόγητα γενικευμένο τριαδισμό καθὼς καὶ συναφῶς τὴν ἐκπνευματοποίηση τῆς μυστηριακῆς ἐγκοσμιότητας τῆς Ἐκκλησίας Του. Ἀναχωρητισμός καὶ ἐκκοσμίευση εἶναι ἐν πολλοῖς δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου νομίματος, τοῦ «ἀμυστηριολόγητα ἱστορικοῦ» πού βλέπει μόνο τὴν ὀριζόντια διάσταση καὶ ὄχι τὴν σταυροειδῆ, κάθετη καὶ ὀριζόντια διάσταση τῶν πραγμάτων, δηλαδή μέσα ἀπὸ τὸ μυστήριο τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ (ὄχι τῆς αὐτοκρατορίας).

Ἡ συστηματικὴ θεολογία στὸ σύνολό της προσπαθεῖ τὸ κατὰ δύναμιν νὰ δείξει πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς «μυστηριακῆς ἐγκοσμιότητας», τῆς «ἐν Χριστῷ μυστηριακῆς ἐγκοσμιότητας», τῆς ἀγιοπνευματικῆς στὴν Ἱστορία καὶ εὐχαριστιακὰ σωστικῆς στὴν Ἐκκλησία. Καὶ ἀκριβῶς εἶναι μέσα στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς μυστηριακῆς ἐγκοσμιότητας τῆς Ἐκκλησίας πού ἀντιλαμβανόμαστε τὴ διαλογικὴ ἐπικαιροποίηση τῆς χριστιανικῆς Παράδοσης. Ἐτοί ὅπως ἡ ἐγκοσμιότητα αὐτὴ καὶ ἡ ἐπικαιροποίηση φανερώθηκε καὶ πραγματώθηκε κατὰ τὸ παρελθὸν στὰ ὑψηλότερα ἀπὸ τὰ πολιτισμικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων Πατέρων (πατερικὴ θεολογία) καὶ τῆς χριστιανικῆς Ὁρθοδοξίας (τέχνες, γράμματα)· καὶ ἔτσι ὅπως καλούμαστε ὅλοι μας νὰ τὴ φανερώσουμε σήμερα ἀπέναντι στὰ σύγχρονα ἐπιτεύγματα (ἀλλὰ καὶ τὰ ἀδιέξοδα πολλές φορές) τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἐξελίξεων τοῦ (μετα)νεωτερικοῦ Πολιτισμοῦ μας. Γιατί ἡ Ἐκκλησία –ὡς Ἐκκλησία, δηλαδή Σῶμα Χριστοῦ ἐν Πνεύματι στὴν Εὐχαριστία– δὲν ζεῖ στὸ παρελθὸν ἀλλὰ στὸ παρὸν τῆς Ἱστορίας: στὸ «παρὸν» ὅμως ἐκεῖνο πού ἀδιάκοπα ἔρχεται «ἀνωθεν» ἀπὸ τὰ Ἔσχατα καὶ τείνει «ἐπέκεινα» πρὸς τὰ Ἔσχατα. Καὶ μετὰ τὸ βλέμμα στραμμένο πρὸς αὐτὴ τὴν ἔξωθεν ὑπερβατικότητα ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἱκανὴ, φρονῶ ταπεινά, νὰ ἐκτιμήσει σωστὰ καὶ μετὰ τὴν πρέπουσα «διάκριση» (Α΄ Κορ. 12, 10) τὸ παρὸν καὶ τὸ παρελθὸν τῆς Ἱστορίας (τῆς δικῆς της καὶ τοῦ Κόσμου) ἐλπίζοντας στὸ μέλλον τῆς Βασιλείας τοῦ ὅλου Χριστοῦ (totus Christus, caput et corpus).